

HET ZILTEPAD

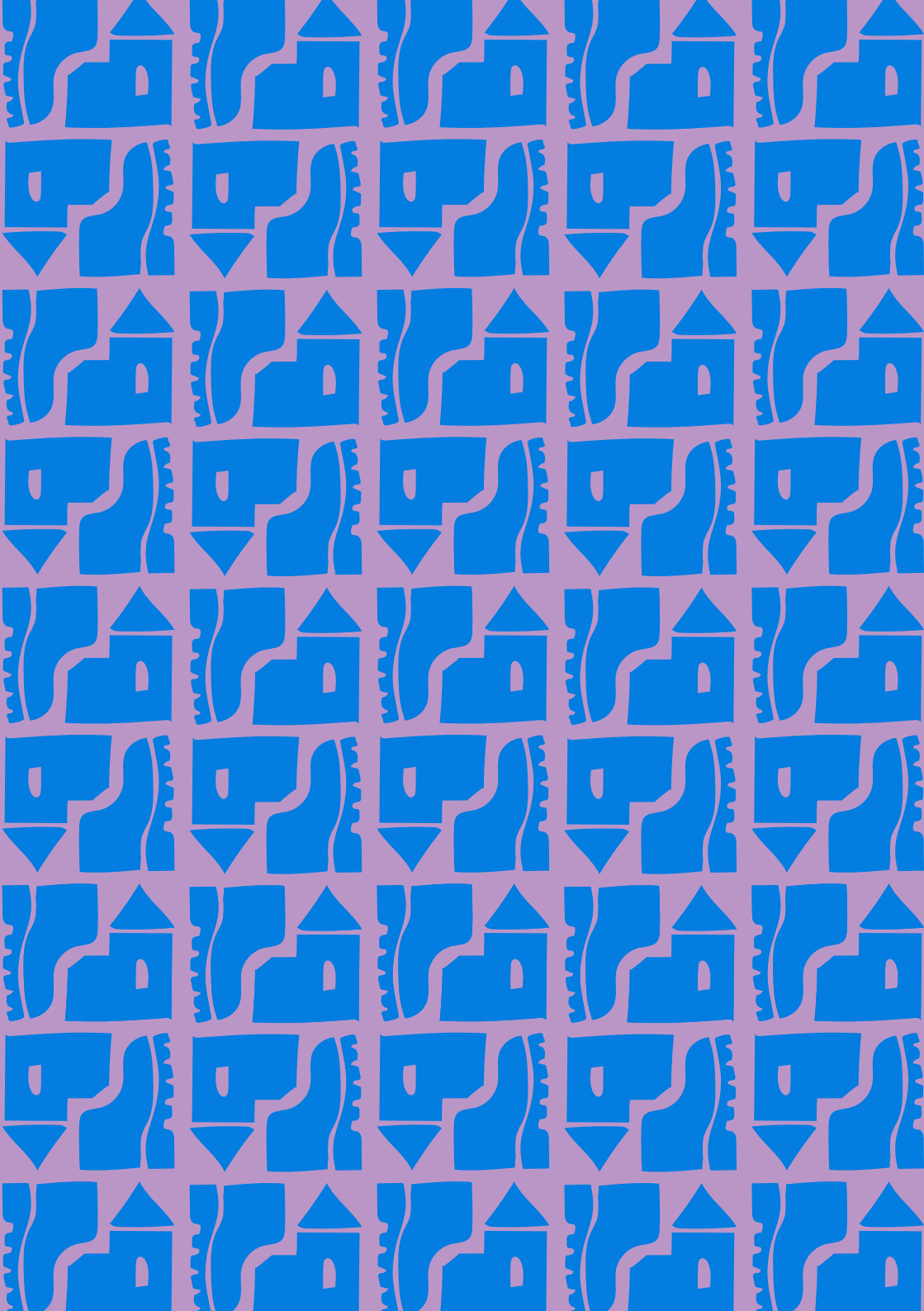

HORNHUIZEN

WANDELROUTES

LANGS DE
RUIGE RAND

VAN HET
NOORDEN

LANGS DE RUIGE RAND VAN HET NOORDEN

HET ZILTE
PAD
LANGS DE
RUIGE RAND VAN HET
NOORDEN

WELKOM OP HET ZILTEPAD

In dit weidse gebied dienen de kerktorens als prachtige bakens, net zoals vroeger voor de scheepvaart. Ook voor ons zijn het bakens van betekenis, in allerlei opzichten. En nu kunnen ze dat ook voor jou zijn. We hebben de deuren alvast voor je opengezet.

Elk routeboekje is opgebouwd uit eerst een rondwandeling die je vanuit de kerk kan starten en waar je ook weer terugkeert. Daarna volgt een etappe naar links beschreven en een naar rechts. Zo kan je zelf kiezen of je alleen de rondwandeling wil doen of dat je misschien wel meerdaags gaat wandelen. Welke kant je op gaat mag je helemaal zelf weten.

**Wij wensen je mooie momenten
en ontmoetingen!**

**'ALLEEN WAAR JE TE VOET WAS,
BEN JE WERKELIJK GEWEEST'
- GOETHE**

EEN BLIK OP DE KAART
VERRAAFT DAT ER IETS
GEKS AAN DE HAND IS MET
DE WEGEN EN DORPEN IN
NOORD-GRONINGEN. ZE
LIGGEN ALS SCHUBBEN
VAN EEN DENNENAPPEL
NETJES ACHTER ELKAAR.

Het zijn halve maantjes die elkaar
met de uiteinden van de sikkel
raken. De golven van de zee lieten
hun sporen achter in het Groninger
land van klei en slik. Achter de
kwelderwal waarop Vierhuizen en
Ulrum liggen, ontstond gaandeweg
een nieuwe opgeslibde hoogte,
de kwelderwal van Hornhuizen,
Kruisweg en Kloosterburen.
Pieterburen is nog weer jonger.

Hornhuizen ontstond als een
dependance van het klooster
Oldeklooster dat Norbertijner
monniken afkomstig uit
Mariëngaarde bij Hallum in
1163 stichtten. De Norbertijnen
hielden zich actief bezig met
het inpolderen en bewerken

van het land, het bouwen en
beheren van dijken en het
afvoeren van overtollig water
door het vergraven van oude
getijdengeulen (maren) en het
aanleggen van sluizen (zijlen). Al
zeven jaar na hun komst bouwden
de kloosterlingen een kerk op
de kwelderwal, waaromheen
later Hornhuizen ontstond.

De opvallend gele lantaarn
bovenop de toren van de kerk is
al van ver zichtbaar, en dient dan
ook als baken voor de zeevaart.
Voor wandelaars is het ook een
mooi oriëntatiepunt terwijl zij het
weidse kustgebied verkennen. De
toren kan worden beklommen. Van
boven is het zicht overweldigend.
De blik glijdt over oud cultuurland,
opeenvolgende dijken, polders,
glooiingen die de werking van
de getijden verraden en sloten,
maren en aan de horizon de
Waddendijk, die de laatste
verovering op de zee markeert
en land en water streng scheidt.

INHOUD

1. INTRO HORNHUIZEN	p. 4
2. RONDWANDELING HORNHUIZEN	p. 7
3. ETAPPE NAAR → HORNHUIZEN-PIETERBUREN	p. 15
4. ETAPPE NAAR ← HORNHUIZEN-VIERHUIZEN	p. 23
5. FIETSRUTES VANAF HORNHUIZEN	p. 27

RONDWANDELING

HORNHUIZEN

14

KM

OVER KRUISWEG,
KLOOSTERBUREN, BROEK
EN KLEINE HUISJES

EEN ADEMBENEMEND VERGEZICHT

DE MONNIKEN DIE
ZICH VESTIGDEN OP DE
KWELDERWAL IN HET NOG
NIET INGEDIJKTE GEWEST
HUNTINGO HADDEN HET
TIJ MEE. DE GROND
WAS VRUCHTBAAR,
HET LAND GEWILLIG.

Na Oldeklooster in het latere
Kloosterburen, begonnen ze al
in 1204 aan de bouw van nog
een klooster: het ten zuiden van

Broek gelegen Nijenklooster
op een buitendijkse wierde.
De lekenbroeders en nonnen
bleven achter in Oldeklooster.
Ze verspreidden niet alleen
Gods woord, maar staken
de armen uit de mouwen en
ontgonnen de kwelders en
verbeterden de afwatering.
Zij legden de kiem voor het
bijzondere cultuurhistorische
landschap waarvan het Hogeland
volop de sporen draagt.

1 DE KERK VAN HORNHUIZEN IS LETTERLIJK UIT DE AS HERREZEN. DE MONNIKEN VAN OLDEKLOOSTER LEGDEN DE EERSTE STEEN ROND 1170, IN 1247 BRANDDE HET GODSHUIS TOT DE GROND TOE AF.

Al in die tijd diende de kerktoeren als baken, bovenin brandde 's nachts een vuur. Mede daarom verrees er al snel een nieuwe kerk, mede op aandrang van de bisschop van Münster. Onduidelijk is of de kerk nu aan Maria of Sint-Nicolaas was gewijd, opeenvolgende pastoren gebruikten verschillende zegels. Op de fundamente van

de oude kerk verrees in 1850 een neogotische zaalkerk. De toren is laatgotisch, het onderste deel stamt uit de vijftiende eeuw. In 1818 is het bovenste stuk van de toren afgebroken en herbouwd. Het kreeg een geel met rood geverfde lantaarn, waardoor de toren tot op de dag van vandaag een opvallende verschijning is.

2 DE NICOLAASKERK IN KLOOSTERBUREN STAAT DEELS OP DE FUNDAMENTEN VAN HET OLDEKLOOSTER.

De middeleeuwse voorganger fungeerde als kloosterkerk en is in 1843 vervangen. De zadeldaktoeren is gebouwd in 1658. In 1570 is Oldeklooster geplunderd door de Watergeuzen, tien jaar later vluchtte de abt naar de refugio in de stad Groningen. Nadat de provincie Groningen in 1594 in handen viel van de Staatsgezinden, is het klooster gesloopt. Alleen de kloosterkerk bleef gespaard en ging over naar de protestantse kerk.

Toch bleef Kloosterburen en omgeving altijd een katholieke enclave. Als uitvloeisel van het katholieke reveil verrees de Sint-Willibrorduskerk. De bekende architect Pierre Cuypers tekende het ontwerp. Van Oldeklooster rest nog de gelijknamige kloosterboerderij die in handen is van de coöperatie Klooster&Buren. Het is een burgerinitiatief dat modern nabuurschap een plek wil geven en de boerderij beschouwt als stuwend middelpunt daarvan. De kloostertuin met kruiden, bloemen en struiken is een fijne plek om even te rusten en op adem te komen.

3

DE WELVAART ONDER BOEREN NAM NA 1750 STERK TOE, DE BOERENSTAND WON AAN INVLOED TEN KOSTE VAN DE ADEL.

De meeste borgen zijn in de daaropvolgende anderhalve eeuw afgebroken. De boeren bouwden in de negentiende eeuw statige villa's met siertuinen en priëlen. De landarbeiders vestigden zich in nederzettingen als Broek, Kleine Huisjes en Kruisweg. Het recht van opstrek legde de boeren geen windeieren. Volgens die Oud-Ommelander landrecht

mochten grondbezitters het recht van eigendom claimen op niet in cultuur gebrachte gronden in het verlengde van hun percelen. Dat vormde tot in de twintigste eeuw de motor achter de inpolderingen waardoor de dijken steeds verder noordwaarts opschoven. De jongste polders zijn vrijwel boomloos en bestaan uit rechte lijnen die haaks op de zeedijk staan. Ze vormen een groot contrast met het natuurlijke kwelderland aan de zeezijde.

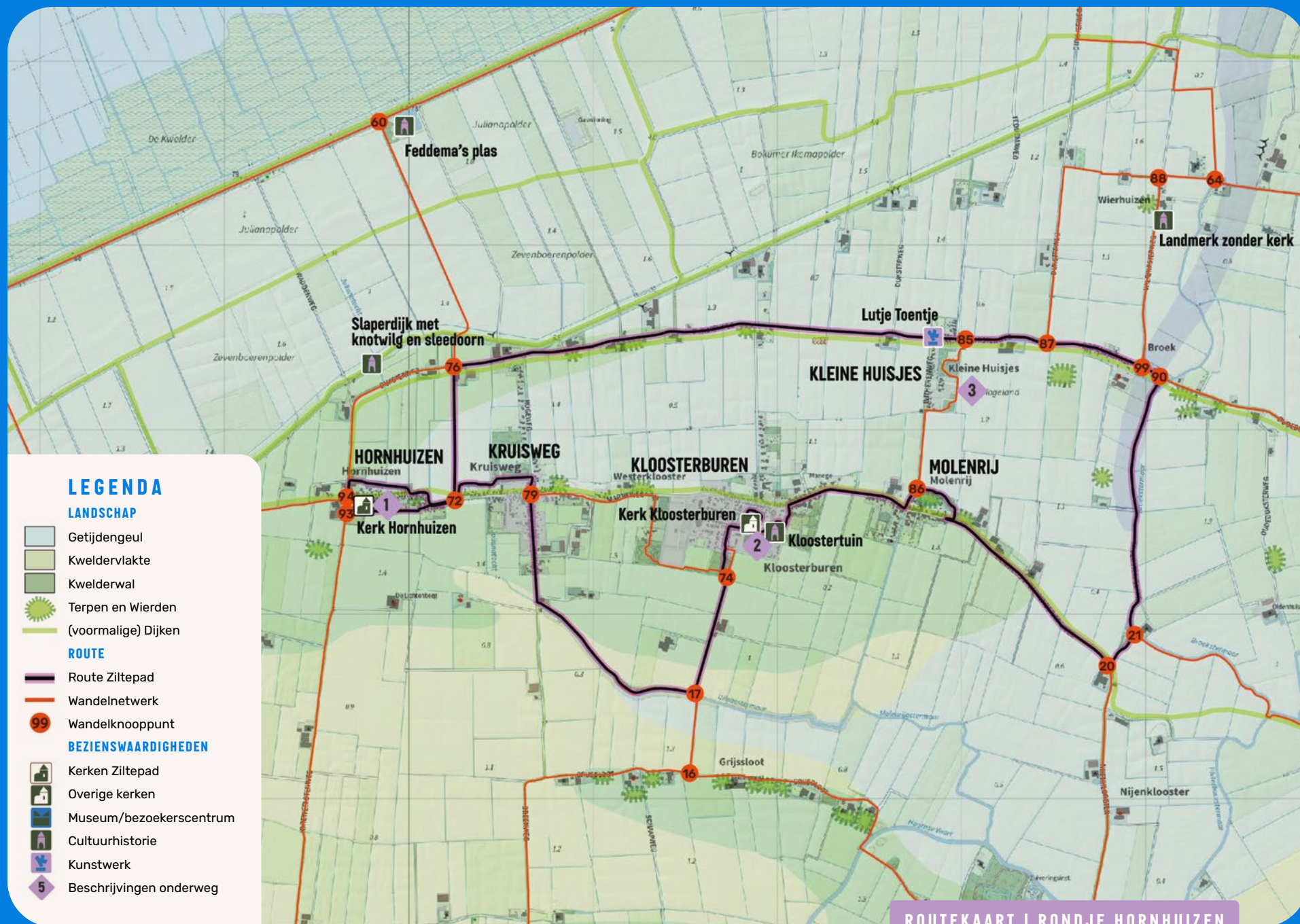
ROTEBESCHRIJVING

 RONDWANDELING Hornhuizen

AFSTAND 14 km

STARTPUNT Kerk Hornhuizen.

Met de rug naar entree kerk **LA** en direct weer **LA** Fokkenspad 93 naar 72 - 79 - 17 - 74 - 86 - 20 - 21 - 90 - 99 - 87 - 85 - 76 - 72. Op de Marneweg **RA** **→** gaat over in Borgweg die met bocht naar rechts en links blijven volgen. Vervolgens **RA** **→** wandelpad door bosjes tot Dijksterweg. **LA** naar kerk Hornhuizen langs Gewaagd. Op de hoek, schuin tegenover kerk, bevindt zich cultuurcentrum Wongema. Een ontmoetingsplek voor dorp en regio en een werkplaats voor mensen van verder weg. Zie ook wongema.nl

ETAPE NAAR RECHTS

HORNHUIZEN PIETERBUREN

13,9 KM

HET PANORAMA VAN KWELDERLAND EN WADDENZEE

VANAF HORNHUIZEN
VOERT HET ZILTEPAD DE
WANDELPELGRIM NAAR DE
GLOOIENDE KWELDERWAL
WAAROP PIETERBUREN EN
WESTERNIELAND LIGGEN.

Dit traject doet de jongste kwelderwal aan die voor de kust van de Waddenzee ontstond met daarop het bekende pelgrimsdorp. Het is het start- of eindpunt van het Pieterpad tussen de Pietersberg en het levendige dorp aan de Waddenkust. De beroemde noord-zuid wandelroute krijgt met het Ziltepad een west-oost pelgrimspad dat Noord-Holland over Fryslân en Groningen bestrijkt en de Waddenzee op de voet volgt.

1 FEDDEMA'S PLAS WAS EEN GELUKJE BIJ EEN ONGELUK. BIJ DE INDIJING VAN DE JULIANAPOLDER BLEEK IN 1924 DAT ER TE WEINIG KLEI WAS VOOR DE BEKLEDING VAN DE DIJK. In allerijl kocht het waterschap van boer Feddema een stuk grond om daar klei te delven. Het gat vulde zich met water, waarna er een waardevol natuurgebiedje ontstond. Op hoge palen langs de landzijde van de dijk staan nestkasten voor torenvalken, die jagen op muizen in het open land.

2 AAN DE ZEEZIJDE VAN DE WADDENDIJK ONTVOUT ZICH HET PANORAMA VAN KWELDERLAND EN WADDENZEE. Er klinken vogelgeluiden van steltlopers. In de geulen, prielen en kreken zoeken zilverreigers en lepelaars naar voedsel. Het is een genot, het wemelt er van het leven.

3 DE OUDEDIJK IS EEN RESTANT VAN DE ZEEDIJK DIE VROEG IN DE DERTIENDE EEUW IS OPGEWORPEN ALS VERDEDIGINGSLINIE TEGEN DE ZEE. Ten noorden daarvan verrezen nieuwe dijken nadat vruchtbaar kwelderland door herenboeren, monniken en adel was ingepolderd. Na de Kerstvloed van 1717 is er een nieuwe dijk boven Pieterburen tot aan Westernieland en Kaakhorn aangelegd.

4 WIERHUIZEN WERD ZWAAR GETROFFEN DOOR DE KERSTVLOED. Zeventien huizen werden verwoest en er verdronken veertig mensen. Van de kerk restte alleen nog een ruïne. In totaal kwamen er tijdens die stormvloed 14.000 mensen om langs de Waddenkust. De kerk van Wierhuizen is nooit meer opgebouwd. Wat rest is de begraafplaats uit de twaalfde eeuw. Een van de bewoners van Wierhuizen overleefde de ramp op wonderbaarlijke wijze. Terwijl zijn vrouw en vijf kinderen verdronken, dreef ene Albert op een stuk hout naar Ulrum. Later zou hij gezegd hebben dat hij 'nooit in zijn leven een gelukkiger dag had gehad, dan de dag dat hij zoo ineens van al de zorgen van zijn gezin was ontslagen'. Het noodlot was hem goed gezind.

Het kerkframe dat kunstenaar Meschac Gaba uit Benin in 2009 bouwde is geïnspireerd op een kerk uit zijn moederland. Het kunstwerk Irreëel maakt deel uit van het project 'Op hoogte gedacht' van de stichting Oude Groninger Kerken.

5 DE OORSPRONG VAN DE PETRUSKERK IN PIETERBUREN LIGT IN DE VIJFTIENDE EEUW.

De geschiedenis van de kerk en de bewoners van de voormalige borg 'Huis ten dijk' zijn nauw met elkaar verweven. De kerk dankt haar rijke interieur aan de band met het vermogende geslacht. De rijk versierde triomfboog is opmerkelijk, evenals de versierde kansel in Lodewijk XVI-stijl. Domies Toen is een botanische tuin met fraaie stinzenplanten.

Tegenover de kerk aan de Hoofdstraat bevindt zich het bezoekerscentrum Waddenkust van het Groninger Landschap. De voormalige lagere school fungeert letterlijk als entree naar het landschap een van de thema's is het belang van de Waddenzee als tankstation voor vogels.

ROUTESCHRIJVING

ETAPPE NAAR RECHTS

→ **Hornhuizen - Pieterburen**

AFSTAND 13,9 km

STARTPUNT Kerk Hornhuizen.

Op de hoek van kruispunt bij de kerk van Hornhuizen bij knooppunt 94 naar 76 over de Dijksterweg. Ter hoogte van biologische aardappelboer Boraholm ← **LA** bij 76 naar 60. Aan het eind aan de voet van de dijk ligt Feddema's plas met veel vogels waar ook reeën dekking vinden in de groenstrook. Het pad voert over de Oudedijk door het polderland naar de Waddendijk en gaat over van beton in onverhard. Als het nat is lekker soppen door het slijk, alsof de slikvelden van de kwelder zich opeens tot achter de zeewering uitstrekken. Ik volg de dijk 4 kilometer oostwaarts naar 55, soms over het talud aan de Wadkant van de zeewering en dan weer over de top van de kruin. De dijk fungeert als een geweldig podium met zicht op de ongerepte kwelders en Waddenzee en het tweeduizend jaar oude cultuurland

dat vastgelegd in aarde in golven van kwelderwal tot kwelderwal in het Hogeland opduikt. Bij 55 en Dijkmagazijn Negenboerenpolder **RA** → naar 64. Ruim honderd meter voor de Oudedijk ← **LA** over een klinkerpad, na de Oudedijk over erf en **RA** → en vervolgens ← **LA** over boerenpad langs de rechteroever van een sloot en aan het eind van de akker **RA** → tot aan de weg en 64. Daar **RA** → naar 88 en vervolgens ← **LA** bij 88 naar 99 over de Wierhuisterweg. Na een paar honderd meter aan de linkerkant ligt een hoogte met het kerkhof en lijkhuisje van Wierhuizen. Op de wierde verrijzen de contouren van een bescheiden kerkje in ijzer met in het midden een tafeltje en twee stoelen waar het heerlijk rustig zit op geweide grond. Op de splitsing met de Broeksterweg bij 99 ← **LA** naar 90 en vervolgens rechtdoor over de Broekstermaar en de Oudedijksterweg naar 91. In de bocht van de weg bij 91 ← **LA** naar 92. Vanaf daar langs de Pieterbuurstermaar naar Pieterburen. Ter hoogte van de camping niet **RA** maar **linksom** de camping het schelpenpad volgen dat vervolgens afbuigt naar de Petruskerk en Domies Toen.

LEGENDA

LANDSCHAP

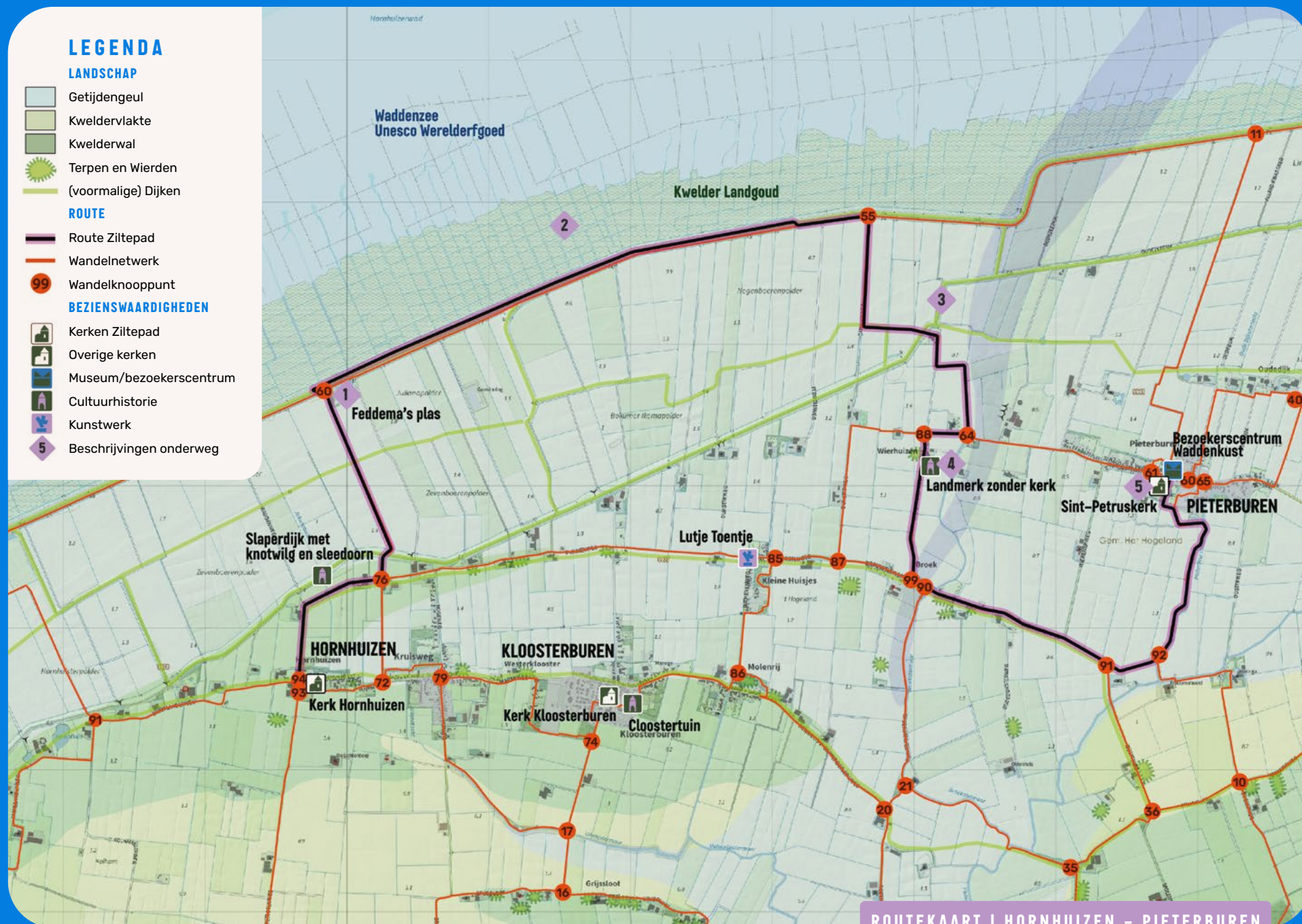
- Getijdengeul
- Kweldervlakte
- Kwelderwal
- Terpen en Wierden
- (voormalige) Dijken

ROUTE

- Route Ziltepad
- Wandelnetwerk
- Wandelknooppunt

BEZIENSWAARDIGHEDEN

- Kerken Ziltepad
- Overige kerken
- Museum/bezoekerscentrum
- Cultuurhistorie
- Kunstwerk
- Beschrijvingen onderweg

ROUTEKAART | HORNHUIZEN - PIETERBUREN

ETAPPE NAAR LINKS

HORNHUIZEN VIERHUIZEN

11,2 KM

ROUTESCHRIJVING

ETAPPE NAAR LINKS

← Hornhuizen - Vierhuizen

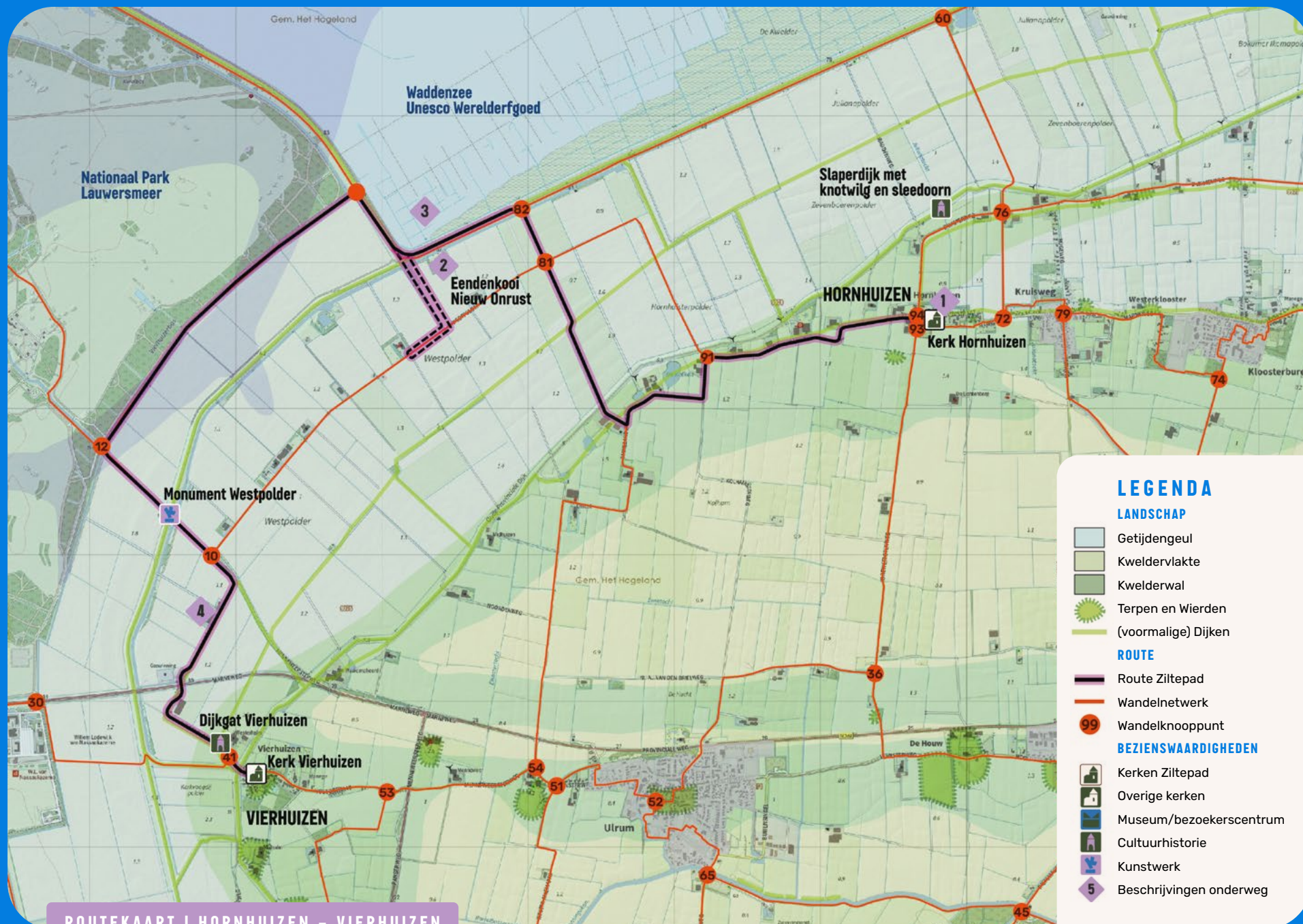
AFSTAND 11,2 km

STARTPUNT Kerk Hornhuizen

Met rug naar de kerk in Hornhuizen bij knooppunt 94 op de hoek van het kruispunt bij de kerk ← LA Ommelandeweg naar 91. Bij 91 ← LA richting 54 Ommelandeweg vervolgen. Na wiel De Kolken, restant van een dijkdoorbraak, bij bord WaddenMax over het erf van boerderij van de familie Van Tilburg het koeienpad over de oude dijk volgen dat dwars door de Hornhuizer- en Westpolder gaat. Bij knooppunt 81 rechtdoor weg oversteken voorbij vakantiehuis Noord Bromo aan de zeedijk.

Over de kruin van de Waddendijk bij 82 ← LA richting 12. Vlak voor haakse bocht in de zeedijk ligt aan de linkerhand eendenkooi Nieuw Onrust beschut tussen een omkransing van bomen. Wie wil kan ter hoogte van de bocht naar rechts ook linksaf de Kustweg nemen en vervolgens op de splitsing RA → naar boerderij Nieuw Midhuizen, daar heeft de familie Louwes een logement. Onlangs is het bedrijf overgestapt op biologische landbouw. De familie vertelt er graag over. Terug bij de haakse bocht de route vervolgen naar knooppunt 12, vervolgens ← LA naar 10 over de oude dijk om de Westpolder. Daarna naar 41 en dan richting 53 tot de kerk van Vierhuizen.

LEGENDA

LANDSCHAP

- Getijdengeul
- Kweldervlakte
- Kwelderwal
- Terpen en Wierden
- (voormalige) Dijken

ROUTE

- Route Ziltepad
- Wandelnetwerk
- Wandelknooppunt

BEZIENSWAARDIGHEDEN

- Kerken Ziltepad
- Overige kerken
- Museum/bezoekerscentrum
- Cultuurhistorie
- Kunstwerk
- Beschrijvingen onderweg

FIETSRUTES

RECHTSOM

ROUTE Hornhuizen - Pieterburen - Usquert

AFSTAND 27,1 km

STARTPUNT Kerk Hornhuizen

Bij 19 op kruising bij kerk Hornhuizen naar 18. Bij 18 $\leftarrow$ LA over Kloosterburen en Molenrij naar 36. Bij 36 $\leftarrow$ LA naar 35 in Broek. Bij 35 RA $\rightarrow$ naar 33 en de Petruskerk in Pieterburen aan de Hoofdstraat. Vervolgens RA $\rightarrow$ tot aan knooppunt 33. Daar $\leftarrow$ LA naar 32. Bij 32 $\leftarrow$ LA naar 39 en RA $\rightarrow$ langs de Klutenplas. Daar schuin de dijk over en aan de kwelderkant het fietspad vervolgen tot aan 61 bij Noordpolderzijl. In Noordpolderzijl RA $\rightarrow$ naar 60 en bij 60 $\leftarrow$ LA naar 59. Bij 59 RA $\rightarrow$ naar 76. Tegenover molen Eva $\leftarrow$ LA richting 58 tot Petrus- en Pauluskerk van Usquert.

LINKSOM

ROUTE Hornhuizen - Vierhuizen - Lauwersoog Haven

AFSTAND 18,3 km

STARTPUNT Kerk Hornhuizen

Bij 19 op de hoek van de kerk van Hornhuizen met rug naar de kerk $\leftarrow$ LA naar 24 en vervolgens RA $\rightarrow$ naar 15 – 13 – 14. Bij 14 rechtdoor naar 10 (door Vierhuizen). Bij 10 $\leftarrow$ LA naar 9. Bij 9 rechtdoor naar 6. Bij 6 $\leftarrow$ LA en direct RA $\rightarrow$ naar 5. Bij 5 $\leftarrow$ LA naar 73 (Lauwersoog Haven) en Waddenerfgoedmuseum. (zie routeinfo pleisterplaats Vierhuizen voor vervolg naar Eastrum).

LANGS DE RUIGE RAND VAN HET NOORDEN

Foto: Niels Knelis

HET ZILTE PAD

LANGS DE RUIGE RAND VAN HET NOORDEN

Het Ziltepad is een
initiatief van Groninger
Kerken en Stichting Alde

Fryske Tsjerken in samenwerking met Visit
Wadden. De langeafstandsroutte verbindt
eeuwenoude kerken, unieke dorpen en
verhalen aan het weidse landschap langs
UNESCO Werelderfgoed Waddenzee – en
de mensen die hier wonen. Het pad nodigt
je uit om te vertragen en te bezinnen.

HET ZILTEPAD BIEDT MEER DAN

WANDELEN | Alles wat je nodig hebt om je
route te plannen vind je op: [visitwadden.nl/
hetziltepad](https://visitwadden.nl/hetziltepad). Hier vind je de GPX bestanden,
tips voor eten & overnachten, de podcast-
serie met verhalen en nog meer.

**INTERACTIEVE
KAART** | Scan de
QR code en bekijk
alle etappes in de
interactieve kaart.

TOEGANG KERKEN | Langs Het Ziltepad
zijn de deelnemende kerken (herkenbaar
aan Het Ziltepad logo op het bordje
naast de deur) in principe dagelijks
geopend van 1 april tot 1 november van
9.00 tot 17.00 uur. Buiten deze periode
in ieder geval ook toegankelijk via een
sleuteladres of met sleutelcode.

De kerk van Hegebeintum is een
uitzondering in deze route. Kijk voor
de tijden op terphegebeintum.nl

MEER INFO | Je kunt ons volgen via
Instagram en Facebook [@HetZiltepad](https://www.facebook.com/HetZiltepad)

22 ETAPPES | Het Ziltepad heeft maar
liefst 22 etappes langs de Waddenkust,
van Den Helder tot Termunten én 22
rondwandelingen, bij elke kerk één.
Met wie loop jij Het Ziltepad? Wil je de
etappeboekjes los kopen of de aantrekkelijke
en voordelige Ziltepad verzamelbox,
ga dan naar winkel.hetziltepad.nl.

Het Ziltepad is van Groninger Kerken
en Stichting Alde Fryske Tsjerken in
samenwerking met Visit Wadden en is mede
mogelijk gemaakt door Het Waddenfonds,
Mondriaan Fonds, Stichting Vrienden op de
Fiets, Provincies Noord-Holland, Fryslân
en Groningen, FB Oranjewoud, Gemeente
Hollands Kroon en het Cultuurfonds.

STEUN ONS | Heb je genoten van wandelen
langs Het Ziltepad? Van de eeuwenoude
kerken en hun gastvrije vrijwilligers? Met
een gift help je ons dit erfgoed te bewaren
voor toekomstige wandelgeneraties.
Kijk op groningerkerken.nl/steun-ons
of aldefryskekerken.nl/donateur

COLOFON

SAMENSTELLING, TEKST EN FOTOGRAFIE

Fokko Bosker

TOPOGRAFISCHE KAARTEN

Fries Erfgoed Collectief – Jelmer Bokma
& Topokaartopmaat: Luitzen Nijdam

LINOSNEDE OMSLAG

Beeldend kunstenaar Gerrit Terpstra

GRAFISCH ONTWERP

NØBODY | thisisnobody.nl

LUISTER HIER
DE PODCASTSERIE
HET ZILTEPAD.

ELK DORP ZIJN
EIGEN VERHAAL.

SPOTIFY

YOUTUBE

**In dit routeboekje vind je een rondwandeling
in Hornhuizen en de trajecten van en
naar de kerk van Hornhuizen.**

Dit boekje is onderdeel van een reeks van
22 etappes die samen het volledige Ziltepad
bewandelen. Spaar ze allemaal!

